

A Kalocsai Főegyházmegye gyűjteményeinek egyházművészeti anyagából ad ízelítőt a kiadvány, melynek „Kincsestár” elnevezését a bemutatott anyag gazdagsága indokolja. Segítségével láthatóvá válik, hogyan tárgyasultak a Teremtő elé helyezve egy évezred erőfeszítései, álmai és legszentebb érzelmei, Hozzá emelve ma is a szépre nyitott, jóakarató szemlélő szívét-lelkét.

Megismerhetjük az egyes gyűjteményrészeket és azok legfontosabb, jellegzetes darabjait. Bepillantást nyerhetünk egy-egy látnivaló időnként kalandos történetébe, s a gazdag képanyag – első látásra talán észre sem vett – részleteire az aprólékos tárgyleírások hívják fel figyelmünket. Az ismeretterjesztő jellegű, megértést segítő ábrák, rajzok, táblázatok mellett az előforduló szakkifejezések magyarázatát a könyv végén, külön jegyzékben találjuk. Mindez lehetővé teszi a tartalom sokrétű használatát a művészeti-, egyháztörténeti- és helytörténeti érdeklődésű kutatók-olvasók számára.

Intézmény- és kiállítás ismertető, forráskiadványok, tanulmánykötetek után, most első alkalommal jelenik meg hasonló válogatás a 2001-ben indult gyűjteményi kiadványsorozat 10. darabjaként napvilágot látott kötetben.

KALOCSAI KINCSESTÁR

Kalocsai Kincsestár

Válogatás a Kalocsai Főegyházmegyei
Gyűjtemények egyházművészeti anyagából

Kalocsa, 2015

ISBN 978-963-88882-4-2

ISSN-1587-3730

Írta és szerkesztette: Lakatos Adél

Lektorálta: Lakatos Andor

Nyomdai előkészítés, fotó, illusztráció: Horváth Zoltán

Közreműködők:

Peti Péter (Mindenszentek palástja fotója)

Takács Karolina (könyvtári érseki díszalbumok szkennelése)

Tóth Krisztina (levéltári érseki díszalbumok fotózása)

Nyomdai munkálatok:

Print 2000 Nyomda Kft, 6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Kiadó: Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények, Érseki Kincstár

6300 Kalocsa, Szentháromság tér 1.

Tartalomjegyzék

I. Bevezető	7
I.1. A szakrális művészet	7
I.2. A Kalocsai Főegyházmegye	7
I.3. A kalocsai érsekség egyházművészeti emlékei	8
I.4. A Kalocsai Érseki Kincstár születése	9
II. A Kalocsai Érseki Kincstár egyházművészeti gyűjteményei	13
III. A Kalocsai Érseki Kincstár Ötvöstára	15
III.1. Árpád-kori emlékek	17
III. 2. Az Ötvöstár legváltozatosabb tárgyegyüttese: a kelyhek	21
III.3. Az Ötvöstár ostyák befogadására használt liturgikus edényei	35
III.3.1. Úrmutatók	35
III.3.2. Cibóriumok	37
III.3.3. Paténák	38
III. 4. Az Ötvöstár egyéb darabjai	39
III.4.1. Miskancsók	39
III.4.2. Keresztelőkészletek	44
III.4.3. Örökmécsesek	47
III.4.4. Olajszelencék	49
III.4.5. Füstölők és tömjéntartók	50
III.4.6. Feszületek, körmeneti keresztek	54
III. 5. Ereկlyetartók	59
III. 6. Az Ötvöstár főpapi méltóságjelvényei: pásztorbotok, mellkeresztek, gyűrűk	65
IV. Egyházi öltözetek a Kalocsai Érseki Kincstár Liturgikus Textiltárában	69
V. A Festmény-, Szobor- és Metszettár kiemelkedő jelentőségű darabjai	89

VI. Érseki díszalbumok gyűjteménye97

VI.1. A gyűjtemény eredete, rövid bemutatása. 99

VI.2. Batthyány József érsek díszalbuma 101

VI.3. Haynald Lajos érsek díszalbumai 105

VI.4. Császka György érsek díszalbumai. 115

VI.5. Zichy Gyula érsek díszalbumai 123

VI.6. Grósz József érsek díszalbuma 129

VII. Irodalomjegyzék137

VIII. Képjegyzék139

IX. Idegenszavak és kifejezések magyarázata145

Köszöntő

Jézus megtestesülésével az Úr ábrázolásának tilalma feloldódott. „Megjelent köztünk látható alakban az Isten.” Már az első keresztények keresték tehát a szépség forrását, melynek teljességét Istenben találták meg. A különféle korok művészete más és más oldalról közelítette meg a Teremtő szépségét, s miután a liturgia célja Isten dicsőségének és az emberek megszentelésének szolgálata, ezért a korok szépségkeresése a liturgiában testesült meg a legintenzívebben. A templomi építészet, a festészet, a csodálatos liturgikus textíliák, miseruhák a megjelenített szépség, a látvány útján elérhető esztétikum segítségével közelítenek az Istenhez. A zeneművek, az orgona, az ének hangja a hallást használja fel. A sok művészeti ág, céljában mégis közössé lesz, hiszen az egyedül szent, és szép Urat akarja mind pontosabban bemutatni. Találón fejezte ki ezt Szentatyánk, Ferenc pápa, aki még érsek korában így beszélt a szépségről: „Kevés olyan meg-ejtően szép emberi érzés van, mint a szépség igénye, amely minden szívben ott lakozik.”

A munka, melyet kezében tart a Kedves Olvasó az isteni szépség keresésének egy részletét akarja bemutatni. Olyan válogatás, amely a Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények egyes tárgyainak részletes bemutatását tűzte ki célul, s amely korábban ilyen formában nem jelent meg soha. A tárgyak története és leírása régi világokba kalauzolnak el bennünket. Megmutatják egyházmegyénk területének kincseit, s közelebb visznek a szépség szeretetéhez. A könyvben egyedülállóként megjelenő érseki díszalbumok pedig betekintést engednek az elmúlt korok érsekeinek ünnepnapjaiba. Összekapcsolódik szépség és idő. A földi homályos szépségben a teljeset pillantjuk meg, s a véges emlékeztet az időtlenre. Az ember végtelen vágyai kapcsolódnak össze. Az időtlenség, és a teljes szépség vágya. Ez a végtelen vágyakozás be van oltva életünk-

be. Ez a vágyakozás vezet oda bennünket, hogy életünk fontos eseményeit megörökítsük. A festmények, képek, albumok, mind azt a célt szolgálják, hogy egy számunkra csodálatos pillanat ne tűnjön el, hanem megörökítésre kerüljön. Az érseki albumok ebben segítségünkre lesznek.

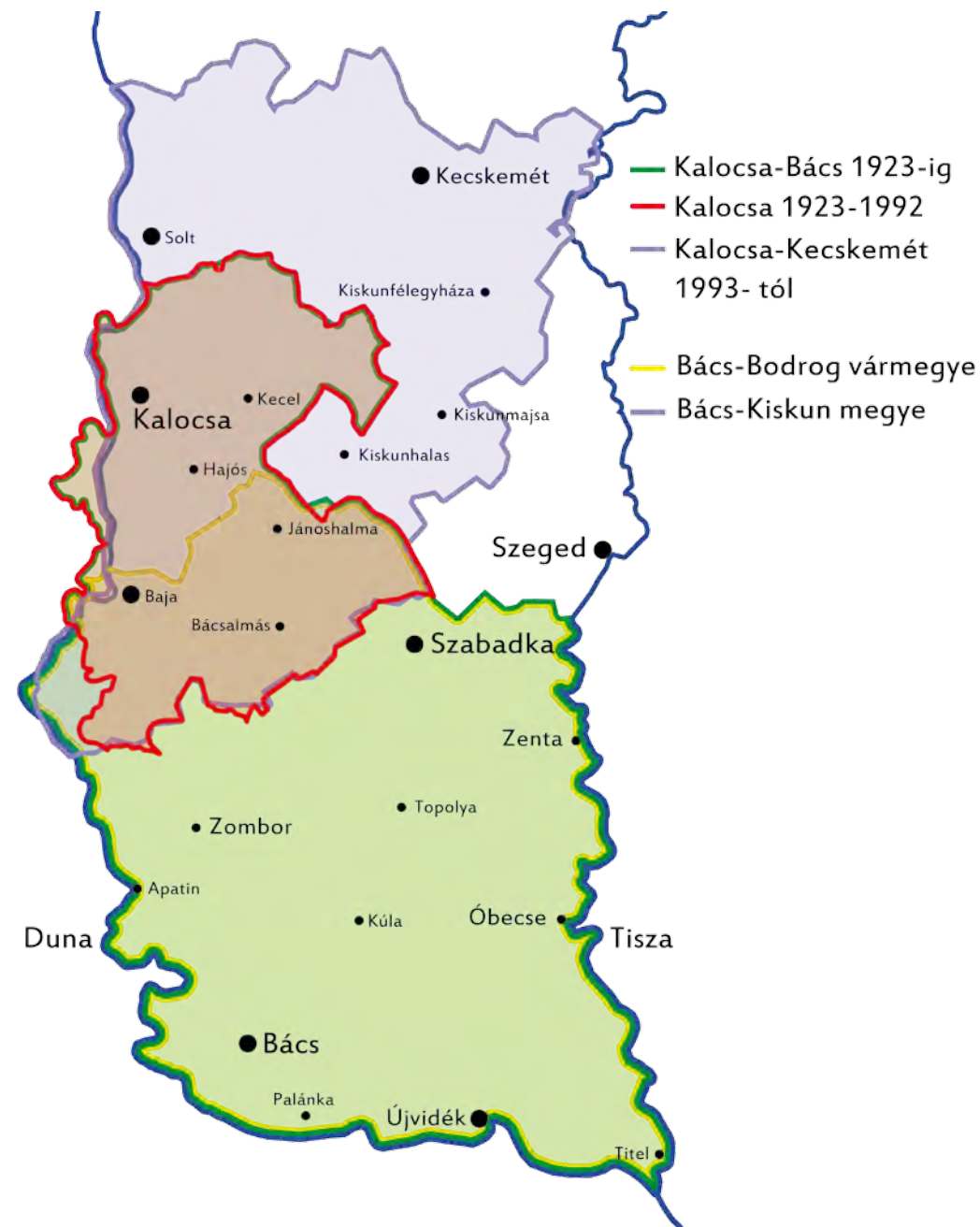
A mostani kiadvány anyaga Dr. Bábel Balázs érsek úr 65. születésnapjára készült el. Mondhatnánk, hogy az elődök albumait egybefoglalva, most Érsek Úr is kezében tarthatja egyik komoly díszalbumát. A 2015-ös előkészítő munkálatok után, a megjelent változat most névnapi köszöntőül is szolgál.

A zsoltáros írja a következő szavakat: „Legyetek bátor szívűek, akik az Urban reménykedtek!” Szent Balázs püspök és vértanú, meghallotta Isten felhívását, amit a zsoltár csodálatosan kifejez. Bátran és reménnyel eltelve követte az Üdvözítőt egész életén keresztül. Példájával, sokakat szólított fel Krisztus követésére.

A püspöki szolgálat, amelyben Védőszentje is munkálkodott, lehetőséget ad arra, hogy minél több ember juthasson el a teljes szépség ismeretére, vagyis az Isten szeretetére és akaratának teljesítésére. Nehéz és megterhelő feladat, mégis csodálatos, hisz az Isten országának építése, a világban és a világért, az Egyház legfontosabb küldetése. Ez a szolgálat különleges módon megadatott az Egyház főpásztorainak, akik jó pásztorként őrködnek a rájuk bízottak testi és lelki épségén.

Kalocsa, 2016. február 3.
Szent Balázs püspök és vértanú ünnepén

Fülöp Ernő
irodaigazgató

A Kalocsai Főegyházmegye területének változásai

I. Bevezető

I.1. A szakrális művészet

A tudatára ébredő emberrel egyidős szakrális művészet a természetfelettit, az isteni szférát jeleníti meg a valóságos világ számára. Benne tükröződik az emberek transzcendencia utáni ősi vágya. Nem feltétlen keresztény művészet csupán, és nemcsak egyházi-liturgikus célokat szolgál. A kereszténységen kívül is gazdag szakrális művészettel találkozhatunk. A 30 ezer éves barlangfestmények már kétségtelenül az őskori emberek vallásos elképzeléseit és életmegnyilvánulásait ábrázolták. A kibontakozó emberi gondolkodás a korai időktől fogva a látható világon és a halálon túli valóságra irányult, nem véletlen tehát, hogy igen jelentős alkotó tevékenység is kapcsolódott a témához. Az ember a szentet, az istenit mindig csodálattal és alázattal közelítette, és sajátjának legjavát igyekezett neki adni. Évezredek óta ez az áldozat öltött testet az alkotói képzelet segítségével, számtalan munkával töltött óra során, általában maradandó és nemes anyagok felhasználásával.

A szakrális művészeteken belül a kereszténység művészete végigkíséri az egyház kétezer éves történetét. „A vallásos és szakrális művészet Isten végtelen szépségére figyel, azt akarja lehetőségei szerint emberi alkotásban kifejezni. Annál jobban szolgálja tehát Istent, az ő dicséretét és dicsőségét, minél tudatosabban törekszik arra, hogy alkotásaival a lehető legjobban vezesse Isten felé az emberek lelkét.” – olvashatjuk a II. Vatikáni Zsinat Sacrosanctum Concilium kezdetű, a szakrális művészeteket is érintő konstitúciójában.

I.2. A Kalocsai Főegyházmegye

Az évezredes múltú, Szent István királyunk által alapított egyházmegye a Duna-Tisza közén, Solt vonalától délre, a néhai Pest-Pilis-Solt és Bács-Bod-

A keresztény művészet legfontosabb forrása maga a kinyilatkoztatás. Egyházművészetté akkor válik, amikor a művész alkotását a természetfeletti világ látható jelévé teszi, s az egyház kultuszának szolgálatába állítja. A forma és a stílus koronként változott, s a tárgyak az idő múlásával nemcsak művészeti, hanem történeti értéket is képviseltek. Az Isten szolgálatára, liturgikus használatra mindig értékes, rendeltetéséhez méltó műveket igyekeztek biztosítani. A II. Vatikáni Zsinat Liturgikus konstitúciója így fogalmazott ezzel kapcsolatban: „Az Egyház mindenkor barátságosan pártfogolta a szépművészeteket. Különösen amikor arra törekedett, hogy az istentisztelethez tartozó tárgyak méltók, díszesek és szépek, a természetfeletti dolgoknak igazi jelei és képei legyenek. (...) Különös gonddal buzgólkodott az Egyház azon, hogy a szent felszerelések legyenek méltók és szépek az istentisztelet díszének emelésére. De mindig megengedte a változásokat, mind az anyagban, mind az alakban, mind a díszítésben, ha azokat az idők folyásában így hozta magával a művészi technika és ízlés haladása. (...)”

Az egyházművészet fő területei az építőművészet, festészet, iparművészet, képzőművészet, könyvművészet, mozaikművészet, textilművészet. Az egyházművészeti emlékek megőrzésére, gondozására és méltó bemutatására az újkorban külön intézmények születtek. A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyében ezt a célt szolgálja a Kalocsai Érseki Kincstár.

rog vármegyék területén feküdt. Az érsekség történetének egyik érdekessége, hogy a középkorban két központú volt, s ennek emlékeként főpapjai egészen

III. A Kalocsai Érseki Kincstár Ötvöstára

III.1. Árpád-kori emlékek

A magyarországi középkori ötvösművészetnek csak szerény emlékanyagát ismerhetjük. A gyakran nemesfémekből készült ötvöstárgyak, sokszor beolvasztásnak, rablásnak estek áldozatul. Előfordult, hogy a fosztogatók a kevésbé értékesnek tartott bronztárgyakat egész egyszerűen eldobálták. Így azok a föld alá kerülve „vészelték át” a háborús időszakokat. Később egy-egy régészeti ásatás során bukkantak elő és gazdagították a hazai középkori ötvösművészetet reprezentáló emlékanyagot.

A Kalocsai Érseki Kincstár legrégebbi tárgyai ahhoz a lelet-együtteshez tartoznak, melyek a kalocsai főszékesegyházban Foerk Ernő irányításával végzett, 1907-1912 közötti felújítás során kerültek elő. A vélhetően a 11. századból származó főpapi sírleletet Európa egyik legteljesebb főpapi sírmellékleteként tartják számon. Foerk Ernő és munkatársai 1910-ben találtak rá arra az érseki sírra, mely az első templom szentélye előtt, általában az alapítóknak fenntartott helyet foglalta el, s ezért Asztrik érseknek tulajdo-

nították. A sír felett átfutott az első templom római téglából készült padlózata, amit valószínűleg a temetkezés után raktak csak le. Ennek köszönhetően a sír ottléte feledésbe merült és megmenekült a későbbi fosztogatásoktól. A vörösmárvány-lapokból kapcsolt sírládából gazdag leletanyag, gyakorlatilag egy teljes főpapi felszerelés került elő: egy épen maradt csontváz, egy kisméretű ezüst kehely és paténa, oroszlanfejben végződő, egykor drágakő berakással díszített, aranyozott ezüst pásztorbot-fej, sárga topáz berakású, arany püspökgyűrű és arany gyöngydrótból sodort mellkereszt-töredék, textil maradványok (aranysszállal átszőtt püspöksüveg és főpapi öltözet, valamint gypjúból készült pallium maradványai) és három, követ befoglaló fejben végződő, vörösréz tű, mellyel az érseki méltóság jelképét, az ún. palliumot rögzítették a ruhához.

Külön érdekességük, hogy közülük több is hazai ötvösök korabeli munkája.

3. A kalocsai érseki sírból előkerült textiltöredékek

4. A kalocsai érseki sírlelet-együttes tárgyai

A sír elhelyezkedése és a sírládából előkerült tárgyak művészettörténeti elemzése alapján a feltáró Foerk Ernő úgy vélte, hogy az első kalocsai érsek, Asztrik sírját találta meg. Később azonban, az 1910-es években, dr. Horváth Győző püspök a tárgyak fotóit elküldte a kor egyik neves jezsuita művészettörténésének, Joseph Braunnak, aki a leletek korát a 12. század vége és a 13. század első negyede közötti időszakra becsülte. Ez a vélemény alapján két érsek jöhetett szóba: Győr nembeli Saul érsek (1193-1202) és Csák Ugrin érsek (1218-1241).

5. Az első kalocsai érsek, Asztrik. Hanisch Mátyás 18. század végi festménye

Mivel Csák Ugrin a tatárjárás idején, a muhi csatában esett el, a 20. századra általánossá vált az a vélekedés, miszerint a sír Győr nembeli Saul érsek földi maradványait rejtí magában. Az elmúlt években a főszékesegyház felújítási munkálatai során végzett régészeti ásatások és tudományos vizsgálatok alapján feltételezhető, hogy az érseki sírlelet kora a 11. századra tehető. Az eredmények részletes publikálása a munkák és a vizsgálatok befejezése után várható.

6. Halassy Csilla Csák Ugrin érsek szobra a kalocsai Szent István utca sétálóövezetében látható

Az Ötvöstár másik régi darabja a 12. század első feléből származó körmeneti kereszt, hazai román kori bronzművességünk egyik legszebb képviselője.

A tatárjárást megelőző időszakból származó, bronzból készült emlékeink alapján kirajzolódik egy a nyugat-európaiól határozottan eltérő, jellegzetes formakincessel dolgozó hazai bronzművesség, melyen belül a kalocsai feszülettel rokon vonásokat mutató kisebb csoport (pl.: a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, Jászberényben előkerült ill. egy másik, ismeretlen lelőhelyű feszület, és korpusz, vagy a keszthelyi Balaton Múzeum Somogykéthelyről származó korpusza) különíthető el. A kalocsai körme-

neti kereszt és a vele rokonítható darabok feltehetően valamelyik bencés kolostori műhelyben készülhettek. Különleges szárvégződésű keresztformájuk a 9-12. századi bizánci keresztetekkel mutat rokonságot, melyeken a kereszt szárainak végére gyakran korongok kerültek. Ezeken a korongokon sok esetben Krisztus-monogrammal, evangélisták képeivel találkozhatunk. A kalocsai körmeneti kereszt egykor a főszékesegyház liturgikus felszereléséhez tartozott. Ennek a keresztnek a szárai is kerek lemezekben végződ-

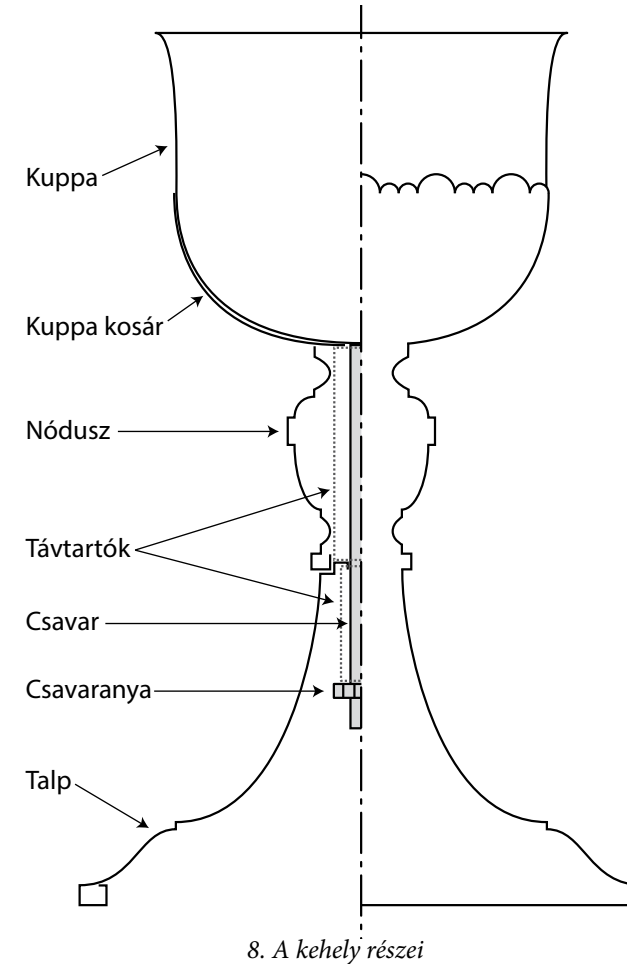
nek. A szárok előlapján vésett vonalkeretben kettős szalagfonat-díszítés található. A kerek lemezekre négyágú rozettákat vésett az ismeretlen ötvös-mester. A korpusz frontális tartású, fejére lapos pántkorona került. Tojásdad arcán széles orr, szemöldökív, mandulavágású lehunyt szemek láthatóak. Krisztus rövid, szoknyaszerű ágyékkendőt visel sima övvel. Vékony lábai térdben kissé be vannak hajlítva. A feszület valószínűleg a tatárjárás idején kerülhetett a föld alá. 1935-ben találtak rá Kalocsán, Katona István történetíró-kanonok házának székesegyház felőli sarkánál, egy villanyoszlop gödrének ásása közben. Más műtárgy erről a helyről nem került elő.

7. A 12. század eleji körmeneti kereszt

III. 2. Az Ötvöstár legváltozatosabb tárgye gyűjtése: a kelyhek.

A Kalocsai Érseki Kincstár Ötvöstárának legváltozatosabb csoportját a szentmise áldozat bemutatásához használt kelyhek jelentik. Magyar „kehely” szavunk a görög kylix szóból származik, ami ivóedényt jelent. A kehely talpból, kuppából és az ezeket összekötő nódusból (szárgyűrű) ill. szárból áll. Kezdetben többféle funkciójú kehely is használatban volt. A felajánlási kehelybe gyűjtötték a hívek adományaként érkező bort. Az áldoztató kelyhet a hívek áldoztatásához használták, a misekehelyet pedig az oltáron.

8. A kehely részei

A 9. századig sokféle formájú és anyagú kelyhet használtak. 811-ben a triburi zsinat megtiltotta a fémeken kívül bármilyen más anyagok (pl.: fa, szaru, üveg) felhasználását a kelyhek készítésénél. Ettől kezdve alapvetően aranyból, ezüstből vagy más fémből készültek. Ha nem nemesfém volt az alapanyag, akkor is legalább a kupa belsejét aranyozni kellett az egyházi előírások szerint.

A koraközépkori kelyhekre jellemző formai jegyek jól megfigyelhetők a Kincstár Ötvöstárának legkorábbi darabján, a kalocsai érseki sírlethez tartozó, 11. századi kelyhen. Talpa széles, a tartórész alacsony. Gyakorlatilag a talpra került közvetlen az egyszerű, díszítetlen, pogácsaformájú nódusz. A félgömb alakú és széles szájú kupa a nóduszon ült. Ezek a formai sajátosságok a 12. századig jellemzik a kelyheket.

A gótika formai újításai jelennek meg az Ötvöstár két, művészeti kivitelű gótikus kelyhén. A középkori, liturgikus rendeltetésű ötvöstárgyak szerkezeti felépítésükben, díszítésükben erősen kötődtek a templomépületekhez, sokszor azok kicsinyített másaként jelentek meg. Az építészeti hatás a gótikus kelyheknél is megfigyelhető, melyeken az alkalmazott díszítő eljárások hatására ez sokkal finomabban jelentkezett, mint pl. a gótikus úrmutatóknál. A gótikus kelyheknél

9. Császka György érsek kelyhének hatkaréjos talpa

már inkább tölcsérformájú kuppával találkozhatunk és számos új elem is felfedezhető rajtuk. A tartórész megnyúlt, a talp és a nódusz között szár „keletkezett”. A gótikus kelyhek talpa általában hatkaréjos volt és széles peremet kapott.

10. Császkai György érsek kelyhének tölcsérformájú kuppája

A talpat egy szélesebb, függőleges rész, a szár emelte meg, melyre vésett, áttört minták kerültek. A nódusz felett és alatt kisebb szárgyűrűk fedték el

11. Császkai György érsek kelyhének küllős díszítménye

a szárát. A nóduszt is díszítették különböző vésett, öntött elemekkel és gyakran került rájuk ún. küllős díszítmény (rotulus). A kuppát egy félgömb alakú kosárba helyezték, amit szintén díszítettek, pl. trébelt hólyagos motívummal. A kuppakosarat pártázat zárta le, amit sok esetben öntött elemekből állítottak össze.

Gyakran került a kelyhek kuppájára, nóduszára, talpára zománcból készült (bevésett-, rekesz- vagy a 15. századi magyar ötvösmesterek találmányának tulajdonított sodronyzománc), vagy vésett, poncolt díszítés. A motívumok között kezdetben mérműves, ornamentális, később figurális elemeket is találhatunk.

12. Császkai György érsek kelyhének talpán látható, vésett díszítés

Kalocsai Érseki Kincstár Ötvöstárának két gótikus kelyhe a 16. század elején készült. Készítőjük ismeretlen.

Császkai György érsek gyűjteményéhez tartozik az Ötvöstár egyik gótikus, aranyozott réz kelyhe. Megemelt talpa hatkaréjos. A talpra ezüstsínű lemezek kerültek, melyeket különböző vésett minták díszítenek: háromban hegyes nyújtott háromszögek, kettőben csavarodó ágak, egyben domború Isten Báránya. A kelyh hatszögletű szárát vésett, leveles- és geometrikus mintákkal díszítette a készítőmester. Kerek, lapított pogácsaformájú nóduszára vésett levélkék és a gótikus kelyhekre jellemző küllős díszítmény került. A kuppakosáron a talphoz hasonló díszítmény látható. Tetején áttört, liliomos pártázat fut körbe. A kuppán széles sávban stilizált, vésett díszítés található. A talpperemen vésett felirat olvasható: „RESTAURARI CURAVIT GEORGIUS CSÁSZKA EPISCOPUS SCEPUS 1880.” [Restauráltatta Császkai György szepesi püspök 1880.]

13. Császkai György érsek kelyhe

III.3.3. Paténák

A szentmise alatt a Krisztus testét megjelenítő ostya megtörésére használják az ostyatálat, melynek latin neve paténa. Kezdetben ez egy nagyobb tál volt, melyről a hívek áldoztatását is végezték. Később mérete csökkent, egyre laposabbá vált. Közepén csekély bemélyedést alakítottak ki, melyben a miséző pap nagyobb ostyája kapott helyet. A paténa mélyedése segítségével tökéletesen illeszkedett a kehely kuppájába, így annak tartozékává vált. A hívek áldoztatására pedig nagyobb áldoztató tálat használtak. A kezdetben üveg, kerámia, fa és réz paténákat a középkorban a

nemesfémből készült darabok váltották fel. Az egyházi előírások szerint a nem nemesfémből készült paténáknak legalább a belső mélyedését aranyozni kell. A paténák felületét különféle ötvös technikák (vésés, poncolás, zománcozás) alkalmazásával, tipikus ábrázolásokkal díszítették (pl. Krisztus áldó jobbjá, Isten Báránya, Pantokrátor vagy Krisztus monogram).

A paténa nagyméretű, keskeny peremét vésett Krisztus fej, hátlapját, a köldököt sötétkéék zománcos levélkoszorúban Krisztus monogram díszíti. Peremén beütött aranyjegy és az Anders cég jegye található.

34. Az Anders-cég paténája

III. 4. Az Ötvöstár egyéb darabjai

III.4.1. Misekancsók

A misekancsók (latinul ampolnák) használata akkor terjedt el, amikor a hívek boradományát már nem gyűjtötték külön az ún. felajánlási kelyhekbe. Ekkortól kezdve a szentmisén az átváltoztatáshoz szükséges bort és a vizet kis kancsó alakú, füllel ellátott edényekbe töltötték, melyekből mindig két egyforma készült. A misekancsókat gyakran „A” és „V” betűjelzéssel látták el, utalva arra, hogy víz (aqua) és bor (vinum) van bennük.

Vizet használ a miséző pap a kézmosás szertartásánál is. Korábban több liturgikus kézmosásra is sor került a szentmise bemutatása során, a felajánlás előtt és a felajánlás után, az áldozati rész előtt is. A középkorban erre külön vízöntőedényt (latinul aquamanilét) és hozzá tartozó tálat használtak. Később a misekancsóból öntötték a vizet, amit kis tálban fogtak fel. A vizet tartalmazó misekancsót erre a célra ma is használják.

A misekancsókat gyakran vésett, trébelt motívumokkal, vagy zománcdíszítéssel látták el, melyek szimbolikája sokszor utalt a vízre és a borra. Gyakran

került rájuk, pl.: szőlő-, hal- és nád ábrázolás. A barokk korban a misekancsókat hasonló díszítésű tálcákra helyezték. Időnként szenteltvízhintő is tartozott a garnitúrához.

A Kalocsai Érseki Kincstár Ötvöstárában őrzött misekannakészletek a 18-20. században készültek. Anyagukban és díszítésükben is nagy változatosságot mutatnak. A nemesfém és csiszolt üveg alkalmazása mellett megtalálhatóak a szerényebb kivitelű, sokszor réz, vagy csiszolatlan üveg felhasználásával kialakított darabok is.

A gyűjtemény gazdagon díszített augsburgi misekanna-készlete a tálcájának hátlapján olvasható felirat szerint báró Rédl Béla ajándékaként került a tompai Szent Anna templomba. A tálca felirata a következő: „Ausgelest von Wendelin Adlwarth zum Eham. Graber. Wögt. 32. L. 3. Q. Vor 47 F. 45. x. 1701. Báró Rédl Béla ajándéka keletiből kápolna részére 1878.” Eszerint egykori tulajdonosa egy bizonyos Wendelin Adelwarth volt. A készítés idejére pedig a szövegben olvasható 1701-es dátum utal.

A misekancsók szabálytalan, nyolckaréjos, barokk és rokokó kagylódíszes tálcán állnak. A tálca öblében két gyűrűs kerek mezőt alakítottak ki a kannák számára. A két misekancsó egyforma. Talpuk harang alakú, kagylós kartussal díszített. A kannák kidudorodó alsó részén domborított díszítmények helyezkednek el. A kancsók kiszélesedő peremét kagylós motívum díszíti. Itt találhatóak a csőrös kiöntőrészek. A fedélbillentőkre „A” ill. „V” betűk kerültek. A kancsók kérdőjel alakú fülén bimbós levelek futnak végig.

35. A tompai Szent Anna templom Augsburgban készült misekanna-készlete

A bécsi ötvösmesterek mesterségbeli tudását dicséri a kalocsai székesegyház misekancsó-készlete, melynek megrendelője Patachich Gábor érsek volt. A tálca peremének beütött fémhitelesítő-jegye alapján, „Bécs 1737” a készítés éve 1737. A készítő mesterre az „IGS” mesterjegy utal. A misekanna-készlet ajándékozási évéről pedig a tálca hátlapjának vésett felirata tanúskodik: „M. E. COL. 1738.” [Kalocsai Főszékesegyház. 1738.]. Ez az év nagy jelentőségű volt az egyházmegye életében. A török hódoltság idején romossá vált középkori templom helyén emelt székesegyház szentélyét ekkor vették használatba. Az első fontos, ünnepélyes alkalom, amit az ideiglenes fallal lezárt épületrészben tartottak, az újjászervezett káptalan tagjainak, a kanonokoknak ünnepélyes beiktatása volt Nagyboldogasszony ünnepén. Patachich érsek nagy örömmel vette birtokba a templom már elkészült részeit, és fogadta újonnan beiktatott kano-

36. Patachich Gábor érsek megrendelésére készült misekanna-készlet

nokjait, akik fontos segítséget nyújtottak számára az egyházmegye hitéletének újjáélesztésében. A székesegyházi szertartások fényének emeléséhez értékes és művészi kivitelű tárgyakkal látta el a templomot. Ennek szép példája ez a bécsi misekancsó-készlet.

A misekancsó-készlet aranyozott, ovális, hullámos szélű tálcáján gazdag barokk díszítőmotívumokat találhatunk: szalag- és lombdíszeket, rácsmintázatot, kartusokat. A tálca öblében két keretezett mezőt alakítottak ki a misekancsók számára. A misekancsók egyformák. Talpperemükön szerény díszítés fut körbe. Alacsony, rövid, orsós száron helyezkedik el a két kancsó öblösebb része, mely hálós díszítésű, lapított pogácsa alakú. A kancsók felfelé szélesedő részét váltakozóan hálós és kartusos vésett minta díszíti. Hegyes, bordázott kiöntője tövén plasztikus kis női fej látható. Füle kérdőjel alakú, ujjtámasza „A” ill. „V” betűt formáz.

III.4.5. Füstölők és tömjéntartók

A füstölő (latinul turibulum) használatáról már az ószövegségben is olvashatunk. A jeruzsálemi templomban illatáldozatot mutattak be, melyhez tömjént használtak. Az ókori Rómában az isteni minőségben uralkodó császárok tiszteletéhez a füstáldozat bemutatása is hozzátartozott. A füstölést megtagadó keresztényeket halálbüntetéssel sújtották. Éppen ezért talán nem véletlen, hogy a füstölés szertartása csak viszonylag későn jelent meg a keresztény szertartásokon. A 9. századig álló és függesztett füstölőket használtak a levegő javítására temetések, körmenetek alkalmával. Később a füstölés (incenzálás) során a hordozható füstölő segítségével az oltárt, a keresztet, a misekönyvet, az adományokat, az ereklyét, a híveket és a szertartást végző főpapot is füstölték. A füstölés szertartásának több, szimbolikus jelentése is van, pl. hogy a szertartás során elmondott imádságok, mint a jó illatú füst szállnak az Isten felé. A füstölő tulajdonképpen három láncon függő, parázstartó edény. Alsó, öblösebb részében tartják a parazsat. Ezen egy többnyire áttört mintás fedél helyezkedik el, melyet az alsó részhez három lánc kapcsol. A füstölőt ennek a három láncnak a segítségével tudják lendíteni. Fedelét a közepéből kiinduló negyedik lánc segítségével lehet mozgatni, hogy újra tömjént szórhassanak a parázsra.

A füstölők díszítése, formájuk sokat változott az idők során. Alakjuk a középkorban leginkább fedéllel borított, talpas táltra emlékeztetett. Fedelük félgömb

alakú volt, melyet áttört mintákkal, nemegyszer figurális ábrázolással díszítettek. A díszítést véséssel, cizellálással alakították ki, és jellemző volt az öntött elemek használata is. A gótika idején szerkezeti felépítésükre, díszítésükre az építészet volt nagy hatással. Gyakran kicsinyített templomépületek voltak a füstölők, melyeket sokszor kis, öntött tornyocskákkal is elláttak. A barokk időszakban sokféle edényformával találkozhatunk, melyeknek felületét gazdag trébelt, cizellált és vésett díszítés, pl. növényi ornamentika borította el. A lánctartó karikák gyakran figurális lánctartóból indultak ki (pl. angyalfejek, kagyló). Fedelük szinte „csipkeszerűen” áttört lett. Később díszítésük, formájuk fokozatosan egyszerűsödött. A klasszicizmus időszakában nagyon kedvelt volt az urnaforma.

A tömjén tárolására hajó alakú, fedeles edényt (latinul naviculát) használtak. A tömjént a meleg égővi boswelia cserje gyantájából nyerik, melynek parázsra szórt pora illatos füstöt ad. A tömjéntartó díszítése általában megegyezett a füstölőével.

Az Ötvöstárban őrzött füstölők közül kiemelkednek gazdag díszítésükkel a barokk korban készült bécsi és augsburgi darabok. A gyűjtemény Bécsben készült füstölőjét Patachich Gábor érsek adományozta a kalocsai székesegyház számára 1738-ban, a füstölő talpán található felirat szerint: „M. E. COL. 1738” [Kalocsai Főszékesegyház 1738] A készítés idejére a füstölő beütött 1734-es bécsi jegye, a készítő mesterre pedig az „ICL” mesterjegy utal.

A füstölő talpát leveles-kagylós öv díszíti. A füstölő testén szalag keretben levelek, csokrok, kagylók láthatóak. Felső részén egy-egy öntött angyalfej emelkedik ki az edény testéből. Szárnyuk a peremben domborított. A három angyal fején kis karika található, ebbe fűződik három lánc, melyeknek segítségével a füstölőt lendíteni tudták. Fedele áttört mintázatú, melyen levél- és szalagdíszek pajzs alakú mezőket fognak közre. A minták között függőleges nyílásokon áramlott a levegő a füstölő belsejébe. A fedél legfelső része turbánszerű. A tetején lévő karikán fűzték át a negyedik láncot, ami a többi láncsal együtt egy felső, enyhén hullámos szélű, domborított lemezhez volt rögzítve. A lemez kengyel alakú füle a tárgy hordozását-mozgatását szolgálta.

Az 1734-es, bécsi készítésű füstölővel nagy hasonlóságot mutat a következő augsburgi munka. A füstölő készítő helyére a beütött augsburgi fémhitelesítőjellel, a készítő mesterre pedig az „IDS” mesterjegy utal. A 18. században jelentős ötvösközponttá váló Bécsből a korábbi századok szokásához hasonlóan azok a céhlegények, akik ötvösmesterré szerettek volna válni, a

47. Patachich Gábor érsek megrendelésére készült füstölő

kötelezően előírt vándorévet vagy éveket gyakran a nagy múlttal rendelkező dél-német ötvösközpontokban (Augsburg, Nürnberg) töltötték. Visszatérve hozták magukkal az ott elsajátított ötvöstechnikákat és formakincset. Az augsburgi minták bécsi gyakorlatba való átültetésének kézzel fogható jele ez a két füstölő..

A füstölő talpa díszítetlen. Öblös testén a Patachich érsek által Bécsből rendelt darabhoz nagyon hasonló, ám annál aprólékosabban kidolgozott díszítmények láthatóak: szalag keretben levelek, csokrok, kagylók. Az edénytest felső részén három kiemelkedő angyalfejhez erősítették a füstölő mozgatására szolgáló láncokat. Az angyalok szárnya az előző bécsi darabhoz hasonlóan domborított mintaként jelenik meg az ezüst lemezen. Az áttört mintázatú fedélen levél- és szalagmotívumok kereteznek pajzs alakú mezőket. A fedél felső turbánszerű része alatt lévő, hosszúkás és rombusz alakú nyílásokon áramolhatott a levegő a füstölőbe. Legfelső turbánszerű részének díszítése megegyezik a fedél többi részén látható motívumokkal. A fedél tetején található karikába fűzték a negyedik láncot, ami annak mozgatására szolgált. Ehhez kengyel-szerű fül kapcsolódik.

52

48. Az Ötvöstár Augsburgban készült füstölője

Kunszt József érsek hagyatékából került az Ötvöstárba az alábbi képen látható neogótikus, ezüstözött réz füstölő.

A füstölő alakja gótikus templomépületre emlékeztet. Talpa hatkaréjos. A hat oldalú edénytestet csúcsíves minták díszítik. A peremben kívül 3 karika található. Fedele is hat oldalú. A fedélen áttört rózsablakra emlékeztető nyílások, felettük öntött levéldíszek, a boltozaton vésett cserépminta fut körbe. Közepéből magas torony nyúlik felfelé. A torony-részt tagolt párkányon húzódó, áttört, magas, csúcsíves gótikus ablaksor díszíti. A torony karcsú, magasba törő tetején kör alakú karika található, melybe a fedél mozgatására szolgáló negyedik láncot fűzték.

53

49. Kunszt József érsek neogótikus füstölője

III.4.6. Feszületek, körmeneti keresztek

A templomokban, egyházi intézményekben és otthonokban sokszor láthatóak keresztek, feszületek, melyek Jézus kereszthalálára, a megváltásra és Istennek az emberek iránti szeretetére emlékeztetnek bennünket. A keresztény templomok liturgikus felszereléséhez mindig is hozzátartozott az oltárkereszt. A középkorban eleinte a legtöbb templomban az oltárkeresztet használták a körmenetek alkalmával is. Ilyenkor egy nyélnek a végén helyezték el és egy kis alsó tüske segítségével rögzítették. A 15. század közepétől az egyházi előírások rendelkezései szerint már külön oltárkeresztet kellett készíteni. Ezek az oltárkeresztek a kelyhekhez hasonlóan talpat kaptak, és volt náduszuk is. A kereszt és a talp magassága általában egyforma volt. A 17. században jelentek meg a magasabb oltárkeresztek.

A kereszteknek számos formája volt ismert. A katolikus egyházban leginkább a latin formájú kereszt használata terjedt el. A keresztszárakon evangélisták, angyalok és szentek ábrázolásával találkozhatunk. A barokk időszakban a motívumokat az ekkoriban kedvelt domborúkalapálással alakították ki. A kereszteken gyakran találhatunk zománcdíszítést, drágaköveket is.

Az Ötvöstárban őrzött feszületek, körmeneti keresztek legrégebbi darabja a 12. század elején készült körmeneti kereszt. (Ld. 7. kép) Goszmann György pesti ötvösmester neobarokk szárvégi díszítményei láthatóak azon az ébenfa kereszten, melynek elefántcsont korpusza a 16. században készült. Ez a feszület a korpusz készítése idejét tekintve a gyűjtemény másik régi darabja.

Az ébenfa feszület eredetileg egyenes szárvégű lehetett. Ezekre a szárvégekre kerültek Goszmann György neobarokk, aranyozott ezüst, hármás, számárhátíves díszítményei. A talapzatot is a pesti ötvösmester készítette. A feszület a talapzathoz kinyúló volutás, akantuszlevelekkel díszített lábakon áll. A befelé ívelő talapzatot egész felületén vésett és poncolt kagyló- és levélmotívumok borítják el. Felül egy kiemelkedő négyszögletes, lekerekített sarkú tagozat van, gazdag domborított, kagylós és rózsamintás sávval. A szárvégek előlapja a talpazathoz hasonló díszítésű. A talpon és a szárvégeken zárt tokos foglalatban öt barokk valódi gyöngy található, drótra fűzött grízgyönggyel keretezve. A talpat és a szárvégeket befoglalt kis türkiz kövek is díszítik.

50. Goszmann György neobarokk díszítményeivel ékesített feszület

Császka György érsek gyűjteményéhez tartozik egy 17. században készült, különleges szépségű, gyöngyház berakásos feszület, mely a Szentföldről származó, többnyire ferencesek által készített relikviák jellegzetes csoportjához tartozik.

Az olajfa feszület minden díszítőeleme, faragványa gyöngyházból készült. Tagolt, volutás talapzatát Jézus születését ábrázoló dombormű ékíti. A korpusz szintén gyöngyházból készült. Krisztus fejét enyhén jobbra hajtja. Feje mögé glória, és fölé „INRI” feliratos tekercs került. Tojásdad, szakállas arcán mandulavágású, lehunyt szemek láthatóak. Az arcot hosszú haj keretezi. Rövid, zsinórra felfűzött ágyékkendőt visel, mely jobb oldalt hosszabban lelóg. Térdeit enyhén behajlítja. Egy- másra tett lábfejeit egy szög veri át. A keresztszárakat borító gyöngyházlapokat virágos, leveles motívumok díszítik. A keresztszárak végében a négy evangélista a feszület restaurálásakor pótolta alakja, a kereszt alsó részén pedig a Fájdalmas

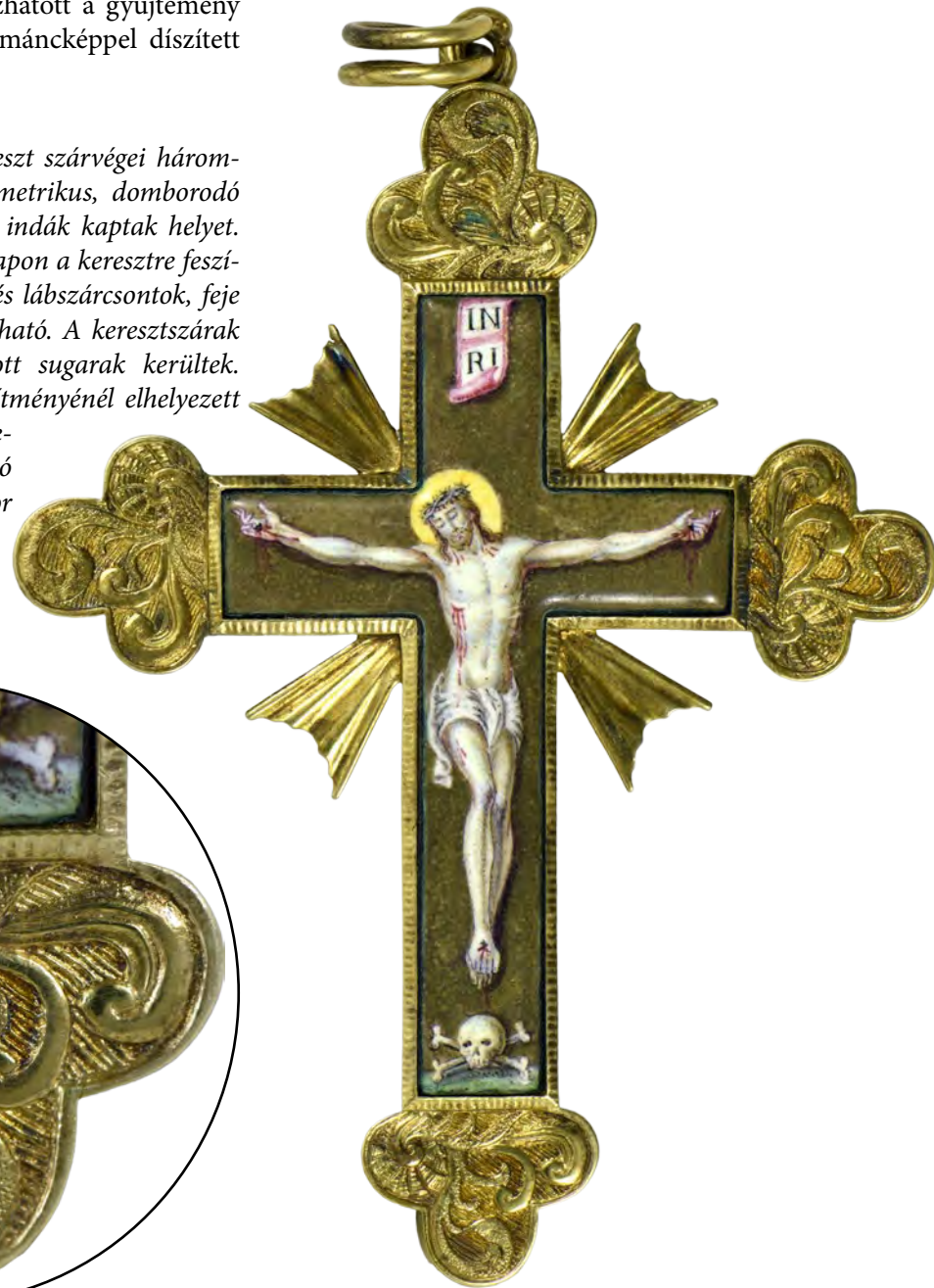
Anyja szintén ekkor készült ábrázolása látható. Alatta Szűz Mária monogramjával díszített, eredeti gyöngyházlapocska található. A kereszt szárait volutás-indás, a végeinél palmettás faragvány díszíti. A keresztszárak találkozáshoz sugarak kerültek.

51. A Császka György érsek gyűjteményéhez tartozó, gyöngyház berakásos feszület és talapzatának Jézus születését ábrázoló domborműve

Egykor ereklyét is tartalmazhatott a gyűjtemény 19. század közepén készült, zománcképpel díszített mellkeresztje.

Az aranyozott ezüst mellkereszt szárvégei háromkaréjosak. A karéjokban aszimmetrikus, domborodó díszítmények, különféle növényi indák kaptak helyet. A zománcképen, zöldesszürke alapon a keresztre feszített Krisztus, lábainál koponya és lábszárcsontok, feje felett „INRI” feliratos tekercs látható. A keresztszárak találkozásához lemezből kivágott sugarak kerültek. A keresztet a felső, karéjos díszítményénél elhelyezett akasztókarika segítségével lehetett láncra fűzni. Hátoldalán nyíló rekesz található, melyben egykor ereklyét őriztek.

64. A gyűjtemény 19. század közepén készült ereklyetartó mellkeresztje

IV. Egyházi öltözetek a Kalocsai Érseki Kincstár Liturgikus Textiltárában

A liturgikus öltözetek színei az egyházi ünnepek jellegét hangsúlyozzák. A liturgikus ruhákat az egyházi év ünnepeihez ill. az egyéb szertartásokhoz (pl. temetéshez) előírt színváltozatban viseli a papság.

A mai liturgikus színhasználat gyökerei a 9-10. századba nyúlnak vissza, amikor a ruhaanyagok festésénél olcsóbb, növényi alapanyagokat használó eljárást kezdtek alkalmazni. Ez a festéstechnika döntő szemléletbeli változást hozott. Korábban ugyanis, amikor bizonyos színeket, pl. a bíbor, vörös színű kelméket csak nagyon drágán tudták előállítani, minél sötétebb színárnyalatú volt egy anyag, annál drágábbnak, előkelőbbnek számított. Az egyházi öltözetek készítéséhez gyakran használtak ilyen drága, nemes anyagokat. Így a színek használata nem azokat az érzelmi hatásokat tükrözte vissza, amit valójában egy-egy színárnyalat kivált a szemlélőből. Az olcsóbb, növényi alapanyagú festéstechnikával viszont új szín-skála született, ami lehetővé tette az egyes egyházi ünnepekkel kapcsolatos érzelmek, hangulatok kifejezését. A 12. században, Rómában már megjelent egy olyan színszabályzat, ami bizonyos liturgikus időszakokra meghatározott színű ruhák viselését írta elő. A liturgikus színek használata V. Pál pápa (1566-1572) tridenti misekönyve alapján vált egyetemessé.

A katolikus egyház ötféle liturgikus színt ismer: fehér, vörös, zöld, viola és fekete. A fehéret, vöröset és zöldet lehetett arany színnel helyettesíteni. A fehér helyett az ezüstsínt is használták. A rózsaszín a lila helyett kétszer jelenhet meg a liturgiában, advent harmadik és nagyböjt negyedik vasárnapján. A fehér szín az ártatlanságot, tisztaságot, égi boldogságot jelenti. A vörös a szeretet, a vér és a tűz jelképe. A zöld színt, mely a remény színe, évközi időben használják, amikor nincs nagyobb ünnep, vagy bűnbánati időszak. A lila a bűnbánat színe, a fekete pedig a gyászé.

A Kincstár Liturgikus Textiltára az Ötvöstár után az intézmény második legnagyobb gyűjteménye, mely

a 15. századtól a 20. század derekáig készült darabokat foglal magába. A gyűjtemény legnagyobb részét a 18-19. században készült liturgikus textíliák jelentik. Legkorábbi darabját, egy 1450 körül készült miseruhát Császká György érsek hozta magával Kalocsára a 19. század végén a Felvidékről, ahol korábban szepesi püspök volt.

67. Az 1450 körül készült miseruha

A miseruha alapszövege borvörös, nyírott, ún. „inferriata” bársony. Ezeken a bársonyfajtákon a nyírott bársonyfelületek között kilátszik az alapkötés, ez adja a rajzos mintát. A miseruha hátoldalán kisebb, az elején nagyobb palmetták kapcsolódnak egymáshoz, valamint az elején a palmetták közepén és csúcsán zárt gránátalmák láthatóak. A hátoldalra hímzett kereszt került, a keresztszarak találkozásánál a trónoló Madonna, kétoldalt egy-egy női szent, alatta két női szent alakja látható. A hímzés rossz állapota miatt személyüket nehéz beazonosítani. A női szentek hasonló elrendezésű ábrázolása található az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár 1521 körül készült, ún. Báthori-címeres miseruháján, amelyen a hímzés a kalocsaihoz képest sokkal jobb állapotban maradt fenn. Itt a trónoló Madonna körül a következő női szenteket láthatjuk: Szent Dorottya, Szent Margit, Alexandriai Szent Katalin és Szent Borbála. A miseruha elejének bélésében bevarrott fehér vászondarabka található, rajta tintával: „Császká György kalocsai érsek 14.” felirat olvasható.

A Textiltár második legrégebbi miseruhája 1480 körül készült. A miseruha Kalocsára kerülésének körülményei ismeretlenek, de feltételezhető, hogy ezzel a darabbal is Császká érsek gyarapította gyűjteményét.

A miseruha hátoldalát és elejét 19. századi, szőtt paszomány osztja három részre. A hátoldal szélső sávjai kétféle, aranyozott ezüstoffonallal „átszött”, nyírott, réteges borvörös bársonyból készültek, melyen vastag, enyhén hajló ágakon palmetták, (ezeknek csak a fele látszik) közöttük ananászok, akantuszlevelek, zárt gránátalmák láthatóak. A miseruha elején a két szélső sáv anyaga azonos a hátoldal két szélső sávjának alapszövevével, mintája is hasonló, de részleteiben kissé eltérő. Az elejére, középen aranyozott ezüstoffonallal „átszött”, borvörös és zöld nyírott bársony került, melynek min-

tája aranyszínű, középen és csúcsaiban palmettákkal összefogott indarács. A palmettákban zöld virág, az ívekben kisebb zöld motívumok, a széleken kék minta töredéke látható.

68. Az 1480 körül készült miseruha

77. Püspöksüveg a 18. század végéről

Kisebb gyűjteményi egységet alkotnak a gazdagon díszített püspöksüvegek (latinul mitrák). Nagyobb részük a 18-19. században készült, de több 20. századi darab is megtalálható a gyűjteményben. Alapszövetükön, ami általában valamilyen selyemfajta, különféle szövés- és hímzéstechnikával (pl.: boullion-hímzéssel, domborúhímzéssel, aranyozott ezüst vagy egyszerűen csak ezüstszálas hímzéssel) találkozhatunk. Változatos díszítőelemek felhasználásával (pl.: ezüst- és aranyozott flitterekkel, drágakövekkel, gyöngyökkel) alakították ki gazdagon hullámozó növényi ornamentikájukat (növényi indákat, szőlőindákat, különféle virágokat, búzalkalászokat), geometrikus mintázatot, keresztábrázolásukat.

A főpapi ornátusoknak egykor a mitra is részét képezte. Mégis a gyűjtemény főpapi garnitúrái közül csak néhányban találhatunk ilyen darabot, pl. Patachich Gábor, Patachich Ádám, Nádasdy Ferenc, Haynald Lajos és Császka György érsekek ornátusában. A legtöbb püspöksüveget ma már nem lehet nagyobb garnitúrához rendelni.

Gazdag növényi ornamentikát, szép gyöngyhímzést láthatunk a gyűjtemény alábbi fotón szereplő, 18. század végi püspöksüvegén.

Aranyfonallal „átszőtt” selyemszövet az alapanyaga ennek a püspöksüvegnek, melyet aranyfonalas drót-, flitter- és fehér gyöngyhímzés díszít. Középen többszörösen egymásra épülő szimmetrikus virágbokor látható, szélén és szalagján hajladozó virágos ágak. A püspöksüveg két lelógó szalagjának alsó szegélyére aranyozott rojt, flitter és sodronycsüngők kerültek.

A Patachich Gábor által újjászervezett káptalan tagjai, a kanonok díszöltözete volt az ún. cappa magna. A hosszú, uszályszerű, hátul csuklyával ellátott köpenyre télen szőrmegallért (hermelint) terítettek. A kalocsai érsekek díszköpenyének hermelinprémje fekete bojtos volt. Mind az érseki, mind a kanonoki díszköpenyből több darab is található a Textiltárban.

78. A kalocsai kanonokok díszöltözetéhez tartozó ún. toulouse-i kereszt és cappa magna

Utólagos gyűjtés, vásárlás eredményeként kerültek az egyházmegyébe azok a német területről származó, a 15. század utolsó harmadában készült szobrok, melyek a Rédl bárói család kastélya mellett álló kegytemplomát, a Szent Anna templomot díszítették. A három gótikus szobor Keresztelő Szent Jánost, Szent János evangélistát és Szűz Máriát ábrázolja.

Fájdalmas Anya szobra: Álló női alak. Fejét kissé lehajtja, rajta dúsan redőzött kendő. Két kezét maga előtt imára kulcsolja. Dúsan redőzött köpenyének két szárát kezeivel összefogja. A köpeny alatt galléros, dúsan redőzött, bő ujjú inget visel. Az Evangélista Szent János szoborral együtt feltehetően egy középkori kálváriajelenthez tartozhatott.

90. Dél-német kálváriához tartozó szobrok a 15. századból: Fájdalmas Anya és Evangélista Szent János

Evangélista Szent János szobra: Álló férfialak. Nyakáig érő haja arca körül csigákba rendezett. Kezeit elől összekulcsolva tartja. Bal hóna alatt könyv látható. Dúsan redőzött köpenyt és alatta kis gombbal magasan záródó nyakú, bő ujjú, hosszú inget visel.

Keresztelő Szent János: Álló férfialak. Csigákba rendezett haja a válláig ér. Szakálla szintén csigákba csavarodik. Szőrscuhát visel, mely szintén szőrből készült övvel van megkötve. Dúsan redőzött köpenyét bal kezével fogja össze, melyben könyvet tart. A könyvön bárány alakja látható. Jobb kezét felemeli, mutatóujjával felfelé mutat.

91. Keresztelő Szent János szobra a 15. századból

VI. Érseki díszalbumok gyűjteménye

VI.1. A gyűjtemény eredete, rövid bemutatása

Egy különleges, mégis kevésbé ismert gyűjtemény darabjai rejtőznek az érseki könyvtár és levéltár polcain: az érseki díszalbumok, melyeket egy-egy jeles nap (születésnap, névnap, papi-püspöki jubileum, díszpolgárrá avatás stb.) alkalmából kaptak Kalocsa főpásztorai.

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirat-tárában és a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár iratai között mintegy hatvan üdvözlő, jókívánságokat tartalmazó, díszes kivitelű album található, melyek az 1770-es évektől, két évszázadon át készültek Batthyány József, Haynald Lajos, Császka György, Várossy Gyula, Várady Lipót Árpád, Zichy Gyula, Grósz József és Hamvas Endre érsekek számára. Az ajándékozók köre nagyon széles volt: az egyházmegye papsága, a káptalan tagjai, plébániák hívei mellett, intézmények dolgozóit, iskolák növendékeit, települések közösségét vagy különféle egyletek tagságát

is megtalálhatjuk. A változatos formájú albumok számos mesterség összefogásával készültek, sokszor különleges anyagok felhasználásával. A köszöntő szövegeket gyakran pergamenre írták, s az albumokat bőrrel, különféle selyemmel vonták be. Borítójukon változatos díszítéseket találhatunk: vereteket, öntött figurákat, zománc- és festett képeket, préselt, aranyozott mintákat. Lapjaikat szintén gazdagon díszítették. Sokszor a középkori miniatúrákra emlékeztető munkákat találhatunk bennük egy-egy érsek életútjának fontosabb helyszíneiről, épületeiről. A gyűjtemény különlegességét, értékét éppen ez a kézműves kivitel adja: áldozatos kezek hosszú munkájával olyan szemet gyönyörködtető darabok születtek, melyek minden bizonnyal a megajándékozottak szívére-lelkére is hatottak – ez még a mai szem számára, évszázados távlatból is jól érezhető.

92. Haynald Lajos érsek 1887-es, zombori díszpolgári albumának színes, zománcozott virágokkal díszített aranyozott réz verete

VI.2. Batthyány József érsek díszalbuma

93. Batthyány József

Németújvári gróf Batthyány József Bécsben született, 1727. jan. 30-án. 1759-től erdélyi püspök, 1760-tól kalocsai érsek. 1776-ban áthelyezték a megüresedett esztergomi érseki székre, 1782-től bíboros. Pozsonyban halt meg, 1799. okt. 23-án.

A gyűjtemény legrégebbi albumát Batthyány József kalocsai érsek kapta ajándékba az általa alapított piarista kollégium polgári építészetet tanító professzorától, Malinovits Ignác piarista szerzetestől és

tanítványaitól. A zöld selyemmel borított albumba összesen 25 darab, 1773-1776 között készült rajzot kötöttek be. Az első oldalon az érsek címerével koronázott, díszes keretben a főpásztor különböző címeinek, hivatalainak felsorolása olvasható. Az ajándékozás dátumaként itt 1775-ös év szerepel, de belül 1776-ban készült rajzok is találhatóak. Az ajándékozók az albumot minden bizonnyal a kalocsai piarista kollégium alapításának tizedik évfordulójára szánták, és talán nem túlzás az ajándék kedvező fogadtatását feltételezni, ha figyelembe vesszük a munka folytatását, hiszen a rákövetkező évben az albumot további rajzokkal egészítették ki.

A címlapon, Batthyány érsek címeinek felsorolásánál a kalocsai polgári építészeti iskola alapítójának is nevezik a főpásztort. A piarista rendnek nagy érdemei voltak a természettudományos nevelés és gondolkodás elterjedésében a 18. századi Magyarországon. Nagyon fontosnak tartották a gyakorlati irányú tárgyak: az építés művészete, a rajz és geometria oktatását. Az új tantárgyakat rugalmasan be is építették iskoláik tanrendjébe. Batthyány érsek jóvoltából, aki a rendet Kalocsára hívta, ezek az új tantárgyak itt is megjelenhettek, s így válhatott a főpásztor átvitt értelemben a polgári építészeti iskola helyi alapítójává.

Az album tartalmáról a második oldalon található felsorolás tájékoztat. Időrendi sorrendben ismerteti a Batthyány-féle építkezéseket, felújításokat, és az album ezekhez kapcsolódó rajzait. Ezeken kívül még több más, érdekes rajz is található benne, melyek nem szerepelnek a felsorolásban, és amelyek Kalocsa 18. századi történetének szintén fontos forrásai, pl. a régi kalocsai városháza, plébániatemplom, a kálvária, az érseki birtokok térképe, Pest vármegye térképe. Az album lapjain szereplő épületek közül később többet is lebontottak. A régi plébániatemplomot Haynald

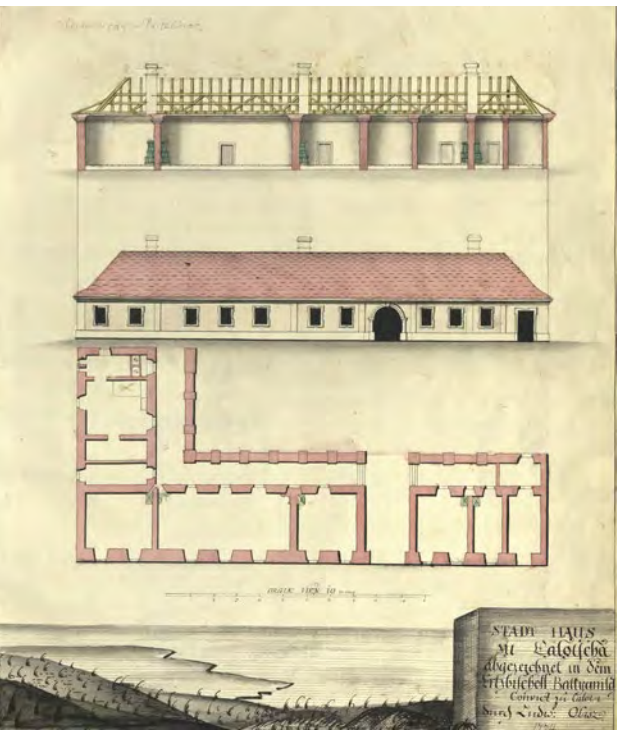
Lajos érseksége idején, 1879-ben bontották le. Nem áll már a rajzokon látható régi városháza, a plébánia épülete és a kálvária sem. Az albumban szerepel a régi érseki palota, melyet a középkori vár maradványaiból a 18. század elején, Csáky Imre érsek alakított ki, s bontását éppen Batthyány érsek rendelte el, hiszen helyére a kornak megfelelő, impozáns barokk főúri palotát szerettek volna építeni. Az utolsó lapokon több ismeretlen vagy képzeletbeli épület, építmény látható. Az albumhoz később még számos mellékletet hoztattak, s egy nagy műbörkötésű mappában helyezték el. A mellékletek között található pl.: a hajósi érseki kastély 1783-as rajza, Batthyány érsek gumpensdorfi dísz- és konyhakertjének festett rajza, több másolat is az album rajzairól, valamint Winkler Pál kalocsai kanonok-könyvtáros jegyzetei.

A piarista diákoknak a rajzoktatás keretében külföldi mintakönyvekben található építészeti ábrázolásokat kellett másolniuk és feldolgozniuk, illetve a már létező épületekről kellett felmérési rajzokat készíteniük. A Batthyány-album rajzai is ilyen felmérési rajzként készültek, gyakorlati feladatként kapták elkészítésüket a kollégium diákjai. Többségükön a homlokzati ábrázolás, az adott épület szerkezeti rajzán kívül pontos alaprajzokat is láthatunk.

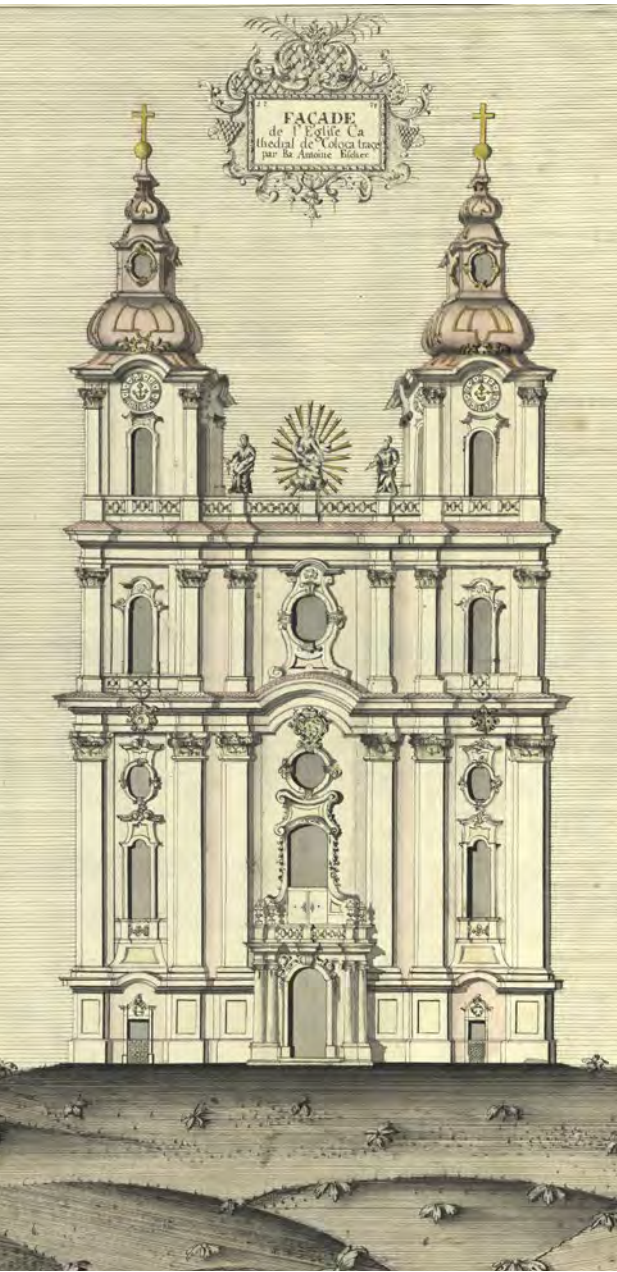
Malinovits Ignác 1771-1776 között, elsőként tanított építészetet a kalocsai kollégiumban. Az album első oldalán szereplő díszes keret alatt egy érdekes feljegyzést olvashatunk rá vonatkozóan, miszerint Kalocsára érkezése után, 1773-ban összeírta a házakat és a lakókat és ezt a felmérési anyagot az érseki levéltárba beadta. Malinovits 1778-tól a kolozsvári piarista akadémia bölcsészettudományi karán belül működő alkalmazott mennyiségtan tanszékén tanított geometriát (azaz építészeti felmérést és térképkészítést). Kolozsvári diákjai készítették el a Batthyány-albumhoz hasonló, ún. Mária-Terézia albumot. 1805-1807 között Malinovits Ignác a kalocsai piarista rendház

házfőnöki tisztét töltötte be. Később a rend sátoralja-új helyi iskolájába került, ott halt meg 1811-ben.

1776-ban Batthyány Józsefet esztergomi érsekké nevezték ki. Új székhelyére a kapott albumot is magával vitte. 1932-ig az esztergomi Prímási Levéltárban őrizték. Kalocsára Lepold Antal esztergomi prelátus-kanonok hozta vissza, aki a Katona István kanonok, történetíró (1932-1811) születésének 200. évfordulójára rendezett ünnepségekre érkezett a városba. Lepold korábban kalocsai egyházmegyes pap volt. Csernoch János kalocsai érsek esztergomi kinevezésekor, 1913-ban magával vitte a tehetséges munkatársát az esztergomi egyházmegyébe. Batthyány érsek albumát jelenleg a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattárában őrzik.

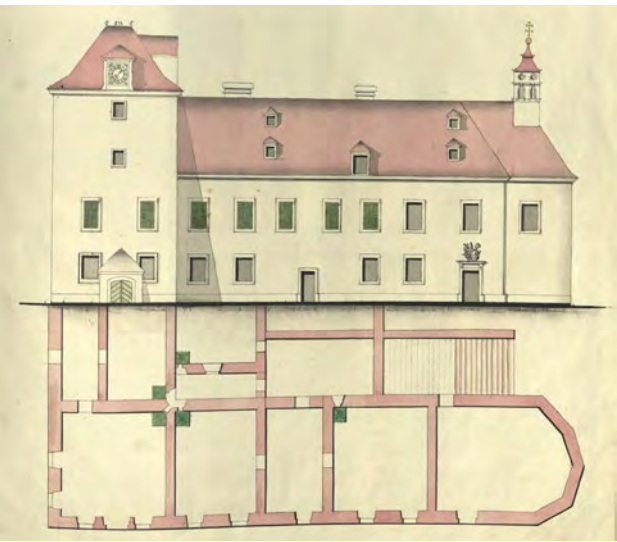
94. A régi kalocsai városháza. Olasz Lajos rajza. 1774. Batthyány-album, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár.

95. A kalocsai főszékesegyház. Fischer Antal rajza. 1774. Batthyány-album, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár.

96. A kalocsai főszékesegyház orgonája. Fischer Antal rajza. 1775. Batthyány-album, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár.

97. A kalocsai érseki rezidencia. Bésány Ignác rajza. 1774. Batthyány-album, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár.

VI.3. Haynald Lajos érsek díszalbumai

98. Haynald Lajos

Haynald Lajos 1816. okt. 3-án született Szécsényben. 1852-től erdélyi püspök, 1864-től c. karthágói érsek, a római Rendkívüli Ügyek Kongregációjának munkatársa. 1867-től kalocsai érsek, 1879-től bíboros. Kalocsán halt meg, 1891. júl. 4-én.

Haynald Lajos érsek számos díszalbumát őrzi a Könyvtár és a Levéltár, nagyobb részüket 1889-es aranymiséje alkalmából kapta, de emellett több díszpolgári kinevezése is megtalálható. Zombor városa 1887. szeptember 28-án választotta díszpolgárává

Haynald érseket, az eseményt díszes albumban örökítették meg, melynek préselt bőr címlapját csipkeszerűen áttört, színes, zománcozott, növényi ornamentikával ellátott mezők díszítik. A kinevezéssel a város háláját fejezte ki főpásztora felé, aki komoly anyagi áldozatokat vállalt a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek zombori zárdájának és iskolájának építésében. A nővérek rendháza nagyságát és modernségét tekintve is kiemelkedett a Társulat épületei közül.

Haynald érsek 1889 tavaszától egyre többet betegeskedett, pedig ez az év nevezetes évfordulót tartogatott a számára, ekkor ünnepelte ugyanis pappá szentelésének ötvenedik évfordulóját. Az ünnepet beárnyékolta a főpásztor romló egészségi állapota. Már az év elején több programot is le kellett mondania, ahogy egyik levelében fogalmazott: „mert az öregség minden fogyatkozásával beköszöntnek látszik nálam.” Gyógyulását 1889 tavaszán elszenvedett balesete tovább nehezítette. Éppen Budapestre utazott, amikor a hintóját húzó lovak megbokrosodtak, a kocsi felborult, az érsek fejsérülést szenvedett. Betegágán Ferenc József is meglátogatta, majd orvosai tanácsára először Abbáziába és Alt-Aussee-be utazott, de gyöngülő állapotán az említett fürdőkúrák sem segítettek. Pappá szentelésének ötvenedik évfordulójára a világ minden részéből érkeztek a gratulációk. A levéltári akták szerint 209 sürgönyt és 203 levelet, azaz összesen 412 gratulációt kapott. A könyvtárban 20 díszes kivitelű albumot őriznek, melyek az aranymise alkalmából készültek.

A korabeli sajtóból tudható, hogy Kalocsa városa 1889. október 15-én, fényes keretek között ünnepelte főpásztorának, Haynald Lajos bíboros-érsek papságának ötven éves jubileumát. A rendezvényeken maga az ünnepelt betegsége miatt nem tudott megjelenni.

Ezt az ünnepet egyébként eredetileg elvonulva szeret-
te volna tölteni az érsek, valamelyik külföldi kolostor
magányában, végül ágyhoz kötve kellett ünnepelnie.
Kalocsa városa azért így is megemlékezett a jeles nap-
ról, a székesegyház előtti téren tíz öl magas diadalka-
put állítottak, 800 gyertyával, rajta az érsek címerével,

jelmondatával. Hódoló felirat készült a város minden
családfőjének aláírásával. Az ünnep előestéjén tíz-
ezres fáklyásmenet vonult az érseki kastély elé, de a
beteg főpásztor még az erkélyről sem tudta fogadni a
köszöntőket.

99. Zombor címere Haynald Lajos érsek díszpolgári
kinevezésének albumában. 1887.
Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár.

100. Haynald Lajos érsek aranymisés díszalbuma. Az
erdélyi egyházmegye papsága és hívei.
Az albumot a kolozsvári Czerny Antal könyvkötőmester
készítette.
Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár

101. Haynald Lajos aranymiséjére készült album. Kalocsa város lakossága. 1889.
Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár

106. Haynald Lajos érsek portréja

107. Haynald Lajos érsek címere

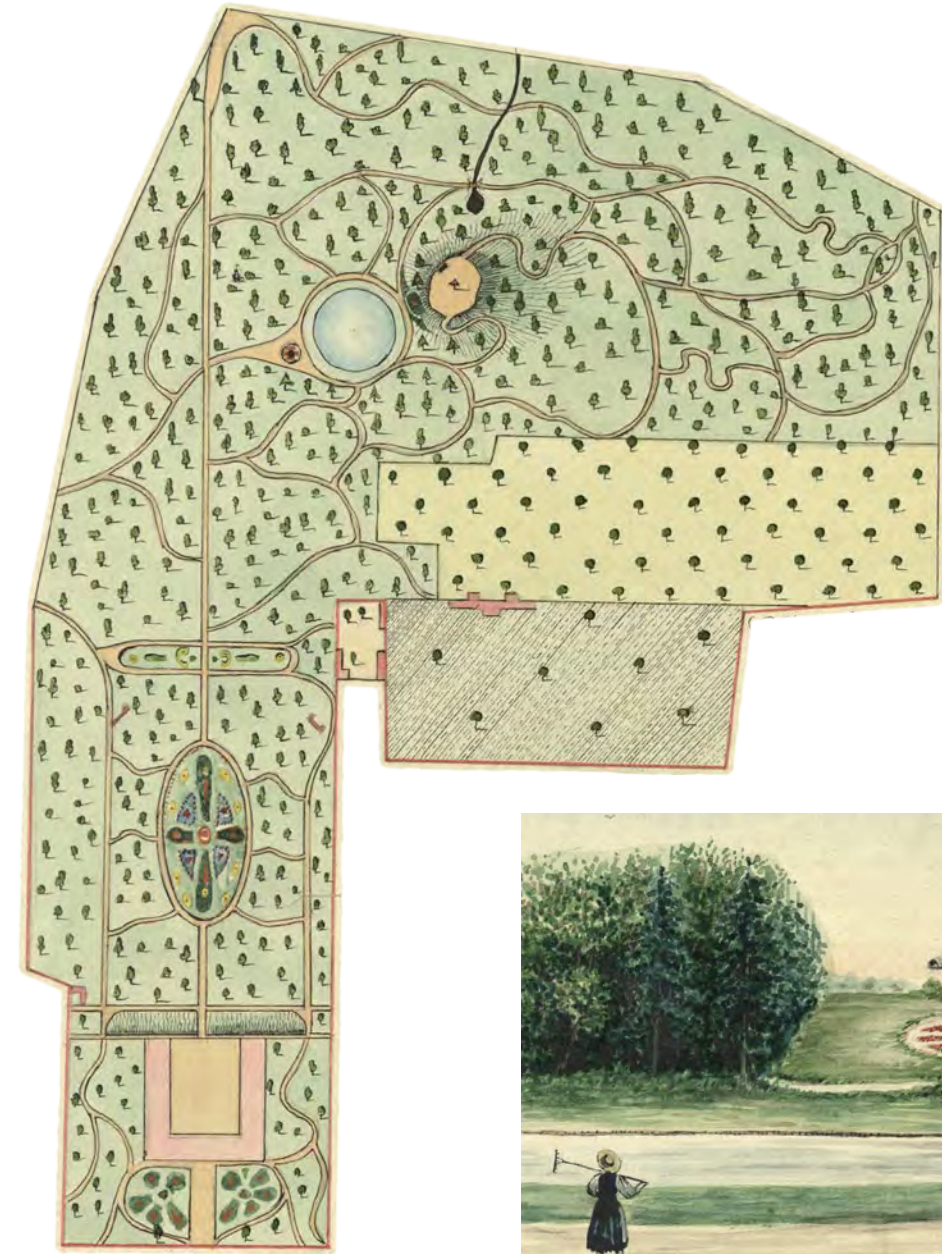
108. Haynald Lajos érsek szécsényi szülőháza

109. Kalocsai érseki kastély

110. Kalocsai főszékesegyház

111. A kalocsai érseki kert.

Haynald Lajos aranymiséjére készült album. A Katolikus Fiútanító Intézet. 1889.
Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár.

112. Miasszonyunkról nevezett Szegény Kalocsai Iskolanővérek zárdája és árvaháza.

113. Jezsuita gimnázium.

114. Haynald-féle Aggok Háza (kórház) háttérben a Kálvária-kápolnával

115. A kalocsai Stephaneum épülete

116. A kalocsai Tanítók Háza

117. Az érseki főegyházmegye térképe

VI.4. Császka György érsek díszalbumai

118. Császka György

Császka György Nyitraserdahelyen született, 1826. dec. 4-én. 1874-től szepesi püspök, 1891-től kalocsai érsek. Budapesten halt meg, 1904. aug. 11-én.

Császka György érsek a díszes kivitellű, színes zománcozott veretekkel ellátott albumokat általában aranymiséje és díszpolgári kinevezései alkalmából kapta. Pappá szentelésének 50. évfordulóját 1900 szeptemberében ünnepelte. A jeles alkalomból Ferenc József a Lipót-rend nagy keresztjével tüntette ki. Kalocsán négy napos ünnepsorozatot szerveztek, melyen számos meghívott előkelőség, küldöttség vett

részt. Szeptember 20-án zászlókkal díszítették fel a várost. A házak ablakaiban sok helyen az érsek virágokkal feldíszített portréja volt látható. Este az egyházmegye templomaiban félórás harangszóval köszöntötték a jubiláló főpásztort. Az évforduló tiszteletére a kivilágított Kalocsán mintegy 400 fős fáklyás, lampionos menet indult az érseki palotához, ahol énekekkel és ünnepi ódával köszöntötték az érseket. Az estét a Vajas partján rendezett tűzijáték zárta le. Az ünnepi szentmisére szeptember 21-én került sor. Utána két napon át fogadta az érsek az őt köszöntő vendégeket, küldöttségeket. A Kalocsai Iskolanővérek diákjai díszelőadást mutattak be, melyet az ünnepelt is megtekintett.

Császka György 1901. december 4-én ünnepelte 75. születésnapját. Ez alkalomból számos gratuláció érkezett Kalocsára. Újvidék városa díszpolgárává választotta főpásztorát, melyet díszes albumban örökítettek meg a számára. Az album címlapján a város színes, zománcozott címere látható réz- és színes, zománcozott veretekből kialakított keretben. A város jótevőjeként tisztelte Császka érseket, aki jelentős adományokkal támogatta az újvidéki Szűz Mária Neve templom építését, melyet az 1892-ben lebontott barokk templom helyébe emeltek neogót stílusban.

Császka érseket 1902. május 31-én Zombor díszpolgárává választották. A város hálás volt az érsek nagylelkű anyagi támogatásáért, mellyel lehetővé vált, hogy a zombori Szent István templom 1828-ban elkezdett, majd 1875-től szünetelő építési munkálatait be tudták fejezni. A jeles alkalomból egy díszes kötetű albumot ajándékoztak főpásztoruknak. Az album címlapját a város színes, zománcozott címere díszíti, melyet növényi indás, virágos rézveretek és színes, zománcozott virágokkal és levelekkel ellátott korongok kereteznek.